

Obyvateľstvo a priemysel na Slovensku v roku 1938¹

Peter Vanek

Mgr. Peter Vanek, PhD.
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Arts
Department of Historical Sciences and Central European Studies
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovakia
e-mail: peter.vanek@ucm.sk
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3046-8048>

Populačné štúdie Slovenska 15:2:81-89

The Population and Industry of Slovakia in the year 1938

The paper's main goal is to analyze the impact of the Munich Agreement, the Vienna Award, and the Polish territorial claim on Slovakia in 1938. After November 1938, many factories, power plants, millions of inhabitants, and even whole regions of Czechoslovakia remained in a territory that Hungary, Germany, or Poland occupied. The paper focuses on losses in three key areas: population, territory, and industry. This research is primarily based on the study of contemporary statistical reports in combination with archive materials that are placed in the National Archive in Prague and in the Slovak National Archive in Bratislava. In conclusion, it can be stated that the change of borders in 1938 had a negative impact on Slovakia and on the whole state. A new border meant a radical intervention in the republic's economy, ethnic composition, and territorial integrity. As a result, the republic lost around 30 % of its territory, on which approximately a third of the population lived.

Keywords: population, industry, territorial changes, the Munich Agreement, the Vienna Award, interwar Czechoslovakia

Hraničné úpravy a strata obyvateľstva

Územné zmeny z roku 1938 – Mníchovská dohoda, Viedenská arbitráž a poľský zábor – vyústili nielen do vnútropolitckej krízy, ktorej dôsledkom bolo vyhlásenie slovenskej autonómie, ale v neposlednom rade znamenali radikálny zásah do hospodárskej a národnostnej štruktúry, ako aj územnej celistvosti republiky.

Celkovo vykazovalo Československo pred zmenami hraníc územnú rozlohu 140 493 km², z čoho výmera Čiech predstavovala 52 062 km², Moravy a Sliezska 26 808 km², Slovenska 49 006 km² a Podkarpatskej Rusi 12 617 km². Úhrne dosiahol počet obyvateľstva všetkých národností v štáte k 1. decembru 1930 stav 14 729 536. Na území Čiech bolo k danému dátumu napočítaných 7 109 376, na Morave a Sliezske 3 565 010, v rámci Slovenska 3 329 793 a na Podkarpatskej Rusi 725 357

¹ Príspevok je výsledkom riešenia projektu APVV-20-0199 „Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia“.

obyvateľov.²

V dôsledku nemeckého záboru stratila republika 28 639 km², na ktorých sídlilo dohromady 3 635 970 osôb.³ Po Viedenskej arbitráži uskutočnenej 2. novembra 1938 pripadlo Maďarsku celkovo 11 840,24 km² s 1 027 117 obyvateľmi a po vyjednávaní s Poľskom došlo k odstúpeniu 816,27 km² s 228 763 obyvateľmi. Spolu teda prišla Československá republika o územie s rozlohou 41 295,51 km², na ktorom sa podľa sčítania ľudu z 1. decembra 1930 nachádzalo 4 891 850 osôb.⁴ Po komparácii stavu z roku 1930 so stavom po zábore vychádza, že Československo stratilo celkovo 29,39 % svojho územia, na ktorom bolo evidovaných 33,21 % obyvateľov republiky. Treba podotknúť, že celková percentuálna strata populácie bola nižšia, keďže sa časť osôb z odčleneného územia vrátila naspäť do republiky.

Obr. č. 1: Územné zmeny v rokoch 1938 a 1939⁵

Problematickým sa pri tom stalo samotné stanovenie nových hraníc na základe etnického princípu. Československá strana požadovala použitie dát o obyvateľstve z roku 1930. Medzinárodná komisia nakoniec presadila štatistiku z roku 1910, ktorá vyjadrovala bezpochyby nepresnejšie vtedajší stav než štatistika z roku 1930. Na príklade českých krajín sa v *Statistickom zpravodaji* z roku 1939 uvádza, že kvôli použitiu neaktuálnych dát z roku 1910 došlo k navýšeniu strát územia o rozlohu 3 725 km² s približne 498 000 obyvateľmi. Návratom hlavne českých verejných

² Sčítaní ľudu v Republike československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. Praha : Státní úřad statistický, 1934. s. 27-28*. V dôsledku takmer 8 ročného odstupeu medzi posledným komplexným sčítaním a teritoriálnymi zásahmi v roku 1938 sú výsledné údaje o stave v republike nepresné.

³ Obyvateľstvo. Naše nové hranice. In: *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I., č. 11-12, s. 348.

⁴ Tamže, s. 348. a Obyvateľstvo. Naše nové hranice II. In: *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. II., č. 1-2, s. 1-4.

⁵ GURNÁK, Daniel. *Dejepisný atlas. Štáty v premenách storočí*. Modra : MAPA Slovakia Plus, 2006, s. 35.

zamestnancov s rodinami z odstúpeného územia sa toto číslo odhadom znížilo zhruba asi na 350 000 osôb.⁶ Podobná situácia nastala aj vo zvyšku republiky referujúc na maďarský a poľský zábor, pričom došlo k vážnemu porušeniu etnických princípov pri stanovovaní hraníc v neprospech Československa.

Pre Slovensko malo zásadný význam doplňujúce vyhlásenie Mníchovskej dohody, v ktorom sa uvádzalo, že je nutné vyriešiť problém maďarskej a poľskej menšiny v štáte do troch mesiacov. K tomu malo dôjsť medzi zainteresovanými stranami (Československo, Maďarsko a Poľsko), pričom pri nevyriešení v stanovenom časovom úseku malo prebehnúť stretnutie a rokovanie medzi hlavami vlád štyroch mocností tak, ako to bolo v prípade jednaní z 29. septembra 1938.⁷ Naplnením podstaty spomínaného doplňujúceho vyhlásenia boli zábory časti československého územia maďarskou a poľskou stranou.

Podľa *Statistického zpravodaja* odstúpilo Slovensko Maďarsku a Poľsku plochu 10 532,44 km², na ktorej sa nachádzalo podľa sčítania ľudu z 1. decembra 1930 až 863 262 obyvateľov.⁸ Do tohto sumáru však nebolo zarátané zabraté územie Devína, Devínskej Novej Vsi a Petržalky Nemeckom, ktoré dohromady vykazovalo k 1. decembru 1930 43 km² s 15 500 obyvateľmi.⁹ Celkovo teda Slovensko prišlo o územie s rozlohou 10 575,44 km², na ktorom sídlilo 878 762 osôb. Z tohto záboru pripadol Maďarsku najväčší kus s plochou až 10 317 km² s 853 884 obyvateľmi, pričom Poľsko získalo „len“ 215,44 km² s 9 378 obyvateľmi.¹⁰ Takto zostalo na oklieštenom území Slovenska na konci roku 1938, ktoré malo dohromady 38 430,56 km², 2 451 031 obyvateľov (vychádzajúc z dát z roku 1930). V percentuálnom vyjadrení to znamenalo stratu 21,6 % z celkovej rozlohy Slovenska s úbytkom 26,4 % obyvateľstva.

⁶ Obyvateľstvo. Naše nové hranice. In: *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I., č. 11-12, s. 348.

⁷ Národní archiv v Prahe (ďalej: NAP), f. Zahraniční úřad Berlín, šk. 11, bez inv. č., č. dok. 196 790, Zusätzliche Erklärung, 29. september 1938, s. 4. Ako spomínané „hlavy vlád štyroch mocností“ boli myslení Adolf Hitler, Neville Chamberlain, Benito Mussolini a Édouard Daladier. Celkové znenie doplňujúceho vyhlásenia z 29. septembra 1938 v nemeckom origináli znelo takto: „Die Regierungschefs der 4 Mächte erklären, dass das Problem der polnischen und ungarischen Minderheiten in der Tschechoslowakei, sofern es nicht innerhalb von 3 Monaten durch eine Vereinbarung unter den betreffenden Regierungen geregelt wird, den Gegenstand einer weiteren Zusammenkunft der hier anwesenden Regierungschefs der vier Mächte bilden wird.“ Pozri tamže, s. 4.

⁸ Obyvateľstvo. Naše nové hranice II. In: *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. II., č. 1-2, s. 2-3.

⁹ ZEMKO, Milan et al. *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918 – 1945*. Bratislava : Veda, 2012. s. 482. Údaje o počte obyvateľstva nachádzajúceho sa na odstúpenom území neboli aktuálne a nezodpovedali presne vtedajšej realite. V správe okresného výboru v Bratislave z 13. decembra 1938 adresovanej autonómnej vláde Slovenskej krajiny sa uvádza, že len obec Petržalka mohla mať v roku 1938 už približne 20 000 obyvateľov. Pre zjednodušenie a kompatibilitu s ostatnými dátami sú v štúdiu použité údaje z roku 1930. Pozri Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej: SNA), f. Ministerstvo hospodárstva (ďalej: MH), šk. 4, bez inv. č., č. dok. 360, Petržalka, žiadosť bratislavského okresu o vrátenie obce Slovenskej krajine, dec. 1938 až jan. 1939, s. 2.

¹⁰ Obyvateľstvo. Naše nové hranice II. In: *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. II., č. 1-2, s. 2-3.

V rôznych prácach sa vyskytujú často odlišné údaje kvantifikujúce zábory územia. Napríklad vo výročnej správe Ústredného združenia slovenského priemyslu s názvom *Slovenský priemysel roku 1939* sa uvádza odlišná hodnota celkového odstúpeného územia vtedajšieho Slovenska na úrovni 10 565 km², na ktorom sa podľa údajov z roku 1930 nachádzalo 879 697 obyvateľov.¹¹ Treba však podotknúť, ako je vidno na týchto dvoch dobových prameňoch, že rozdiely sú zväčša zanedbateľné.

Škody v priemysle

V prípade priemyslu sa nachádzalo Slovensko v relatívne lepšej situácii, keďže v tomto sektore hospodárstva došlo k výrazne menším percentuálnym stratám, než tomu bolo vo zvyšku republiky. Vychádzajúc zo sčítania väčších živnostenských závodov z roku 1930 prišla Podkarpatská Rus o závody, v ktorých pôsobilo 33,8 %, Morava a Sliezske o 38,9 % a Čechy dokonca o 47,6 % v povolani činných v priemysle danej krajiny Československa. Naproti tomu v odstúpených závodoch Slovenska pracovalo „len“ 19,5 % z celkového počtu v povolani činných v priemysle na Slovensku, pričom celorepublikové hodnoty boli na úrovni 42,78 %. V celoštátnom sumárnom vyčíslení to predstavovalo odstúpenie 10 147 priemyselných závodov, ktoré celkovo zamestnávali 555 836 osôb.¹²

Do kategórie „väčší živnostenský závod“ boli v sčítaní zahrnuté najmä závody skutočne priemyselného charakteru, ktoré spĺňali určité kritéria, týkajúce sa zväčša minimálneho počtu v povolani činných. Navyše časť z nich bola posudzovaná len na základe pohonných síl, pričom do spomínanej kategórie sa dostali niektoré výrobné odbory so všetkými ich závodmi bez ohľadu na minimálny počet v povolani činných. Treba podotknúť, že počet osôb pôsobiacich vo väčších priemyselných závodoch v roku 1930 bol na úrovni 1 299 280, čo predstavovalo o niečo viac ako 50 % z celkového počtu v povolani činných vo všetkých priemyselných odvetviach bez rozdielu. K takémuto zjednodušeniu mohlo dôjsť pravdepodobne kvôli nedostatku presných dát o evidencii a stratách menších výrobných, ale najmä kvôli tomu, že veľké závody mali dominantný podiel na priemyselnej produkcii.¹³

¹¹ *Slovenský priemysel roku 1938*. Turčiansky sv. Martin : Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1939, s. 13. V spomínanej výročnej správe je uvedený fakt, že vyrátavanie strát z roku 1938 sa dialo takisto na podklade dát z roku 1930. Tým pádom nemôžeme hovoriť o presnom vyčíslení, ale len o odhadoch. Aktuálnejšie sčítanie z konca roku 1938 na území Slovenska po zábore vykázalo 2 656 501 obyvateľov, čo predstavuje o 206 405 obyvateľov viac oproti dátam z roku 1930. Pozri tamže, s. 13-14.

¹² Průmysl a vnitřní obchod. Větší průmyslové závody v Česko-Slovensku ve světle územních změn. In: *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. II., č. 1-2, s. 13-15. Pre zjednodušenie sú v štúdiu uvádzané porovnania strát medzi krajinami republiky len na základe kritéria v povolani činných, ktorí pôsobili v priemysle na zabratom území. Komparovať by sa dalo taktiež na báze straty čisto len počtu závodov či ich výroby.

¹³ Tamže, s. 11-13.

Zároveň možno konštatovať, že percentuálny úbytok výrobných kapacít v celoštátnom meradle prevyšoval vo väčšine priemyselných odvetví percentuálne straty v nich činného obyvateľstva. Rudolf Olšovský to vo svojej publikácii odvodňuje tým, že došlo k odstúpeniu „väčšinou priemyselovo vyvinutých krajov s množstvom veľkých závodov“.¹⁴

V českých krajinách boli najväčšie straty v banskom, sklárskom, textilnom a papierenskom odvetví, pričom najmenšie úbytky boli v priemysle spracovania kovov, gumy, azbestu, v polygrafii a potravinárstve. Na Slovensku utrpela najviac výroba produktov z gumy a to stratou jediného závodu *Matador* v Petržalke. Územné zmeny sa citeľne dotkli potravinárskeho odvetvia, kde nastal pokles o 35,5 %.¹⁵ V rámci neho boli zasiahnuté obzvlášť mlynárstvo, produkcia tabaku a cukru. Odstúpenie väčších závodov a s ním súvisiace straty v povolani činných bolo markantné aj v kožiarstve a v priemysle kameňov a zemín, kde zhodne išlo o pokles na úrovni 26,1 %. Najmenšie percentuálne úbytky nastali v rámci významnejších odvetví v sklárskom (1,4 %), v drevárskom (6,1 %) a zhodne v textilnom i v chemickom priemysle (7,1 %).¹⁶

Za hraničnou čiarou sa taktó ocitli celé priemyselné centrá a oblasti s mnohými závodmi. K najvýznamnejším stratám v potravinárstve patrili cukrovary v Dioseku¹⁷, Šuranoch a Oroske¹⁸, pivovar a továreň na kávoviny v Košiciach, škrobáreň v Parkani¹⁹, konzerváreň a produkcia paradajkového pretlaku v Dioseku. V zábere skončili taktiež antimónová ťažba v Čučme, železorzudné bane v Rožňave, Drnave a v Bani Lucia, ako aj tie na čierne uhlie v Radzovciach a na magnezit pri Jelšave a Košiciach. Na novom území sa ocitol významný závod vo Fiľakove, výroba kovových hadíc v Petržalke i zlievareň a lodenica v Komárne, ktoré patrili do kovospracujúceho priemyslu. V ostatných odvetviach išlo napríklad o celulózku v Gemerskej Hôrke či o veľký Baťov garbiarsky závod v Nových Zámkoch, kde sa nachádzala aj menšia textilná továreň na spracovanie ľanu a konope.²⁰

Celkovo teda prišlo Slovensko v roku 1938 o väčšie závody, berúc do úvahy dáta z roku 1930, v ktorých pôsobilo 19 983 z pôvodných 102 442 osôb, čo v percentuálnom vyjadrení znamenalo stratu spomínaných približne 19,5 %. Kvôli nižším úbytkom ako v ostatných častiach republiky vzrástol podiel Slovenska na

¹⁴ OLŠOVSKÝ, Rudolf et al. *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918 – 1945*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1963, s. 488.

¹⁵ Průmysl v bývalém a nynějším území Česko-Slovenska podle dat ze sčítání závodů z r. 1930. In: *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. II., č. 1-2, s. 13. Dáta k úbytkom z najvýchodnejšej časti republiky neudávam, keďže priemyselný potenciál Podkarpatskej Rusi bol zanedbateľný.

¹⁶ SNA, f. MH, šk. 33, inv. č. 19, č. j. P-1515, Robotníci na Slovensku – štatistika, s. 1.

¹⁷ „Diosek“ bol dobový názov dnešného Sládkovičova.

¹⁸ „Oroska“ bolo dobové označenie pre dnešný Pohronský Ruskov.

¹⁹ „Parkan“ bolo v minulosti označenie pre mesto, ktoré sa dnes nazýva Štúrovo.

²⁰ *Slovenský priemysel roku 1938...*, s. 15-18.

základe kritéria v povolani činných na priemyselnom potenciály zo 7,9 % na 11,1 %.²¹ Aj napriek menším stratám došlo závažnému narušeniu štruktúry priemyslu na území Slovenska a k strate podstatnej časti trhov, na ktoré boli jednotlivé závody orientované.

Tab. č. 1: Úbytky v povolani činných v priemysle v roku 1938 podľa dát zo sčítania väčších závodov z roku 1930²²

Skupiny priemyslu	Slovensko		
	v bývalých hraniciach	strata	
	činné osoby	činné osoby	v %
Baníctvo, koksovne a briketárne	10 952	1 715	15,7
Priemysel kameňov a zemín	14 807	3 961	26,1
Sklársky priemysel	2 520	35	1,4
Kovopriemysel	14 169	2 877	20,3
Chemický priemysel	3 294	234	7,1
Textilný priemysel	10 939	771	7,1
Papierenský priemysel	5 554	544	9,8
Polygrafický priemysel*	1 773	398	22,5
Kožiaarský priemysel	1 303	340	26,1
Priemysel gummy a azbestu	955	955	100
Priemysel drevársky	14 331	875	6,1
Sústružnícky priemysel	9	0	0
Kartáčnický priemysel	753	52	6,9
Priemysel hudobných nástrojov	14	0	0
Hračkáarský priemysel	5	0	0
Potravinársky priemysel**	18 734	6 649	35,5

²¹ SNA, f. MH, šk. 33, inv. č. 19, č. j. P-1515, Robotníci na Slovensku – štatistika, s. 1.

²² Tamže, s. 1.

Priemysel šatenia a obuvi	1 241	272	21,9
Plynárne	292	90	30,8
Samostatné elektrárne	797	215	27
Priemysel úhrnom	102 442***	19 983	19,5

* V originálnom dokumente je použité označenie „*Priemysel grafický*“.

** V originálnom dokumente je použité označenie „*Priemysel potravin, požívatin a nápojov*“.

*** V pôvodnom dokumente je udávaný celkový počet v povolani činných v priemysle na Slovensku 102 443. Po sčítaní jednotlivých odvetví (skupín priemyslu) v tabuľke vychádza hodnota 102 442.

Na základe vyššie uvedených úhrnných dát by sa mohlo zdať, že niektoré odvetvia ako sklárstvo, drevárstvo, chémia a pod. boli v porovnaní s ostatnými zasiahnuté len minimálne. V skutočnosti úbytky závodov nemusia úplne vystihovať situáciu, v akej sa jednotlivé odvetvia nachádzali. Typický príklad predstavoval chemický priemysel, ktorý bol prepojený s ostatnými odvetviami, pričom od nich získaval svoje základné suroviny a zároveň im poskytoval svoje hotové produkty. Negatívne dopady záborov na ostatné odvetvia a samotné zmenšenie územia takto spôsobili problémy aj chemickému priemyslu, keďže došlo k zníženiu jeho surovinových, zásobovacích, produkčných i odbytových možností.

V mnohých veľkých závodoch ako *Matador* bola zavedená modernizácia, automatizácia a racionalizácia, ktorá mala za následok vyššiu produktivitu práce než mali niektoré závody iných odvetví. Tým pádom aj pri menších počtoch úbytkov závodov mohli byť tieto dopady na daný výrobný odbor mimoriadne ťažké.

Celkovo územné zmeny so sebou priniesli narušenie štruktúry hospodárstva. Kým k 1. decembru 1930 pracovalo poľnohospodárstve 34,64 % z úhrnného počtu obyvateľstva Československa, tak podľa správy Ústredne československých obchodných a živnostenských komôr z 9. novembra 1938 sa toto číslo po záboroch zvýšilo na 37,60 %. V priemysle naopak došlo k poklesu z pôvodných 34,94 na 32,07 %. Takto sa upravil i pomer v poľnohospodárstve činných obyvateľov k tým v priemysle z pôvodného približne 50:50 k novému pomeru 53,97:46,03. Treba zdôrazniť, že pri vypočítaní nového pomeru sa narábalo len s odhadmi. V samotnej správe sa uvádza, že zvýšenie podielu ľudskej sily v poľnohospodárstve voči priemyslu nemohlo byť pravdepodobne natoľko značné. Dáta z 1. decembra 1930 totiž neboli aktuálne, pričom sa dalo predpokladať, že do roku 1938 sa znížilo percento v poľnohospodárstve pracujúceho obyvateľstva. Navyše dochádzalo k spätnému návratu osôb z odstúpených území, ktoré zväčša nepôsobili v agrárnej

oblasti.²³

Záver

Na záver treba podotknúť, že zmeny hraníc z roku 1938 negatívne zasiahli hospodárstvo Slovenska i celej republiky. Československo prišlo približne o 30 % svojho územia, na ktorom sídlila zhruba jedna tretina jeho obyvateľstva. Na druhú stranu bola celková strata populácie pravdepodobne nižšia, keďže sa časť osôb z odčleneného územia vrátila naspäť do republiky. Republika ďalej stratila na uhlie bohaté panvy, ako aj oblasti s kvalitným lesným porastom. V prípade elektrárenskva došlo k poškodeniu hospodárstva a k vyrazenému narušeniu procesu elektrifikácie. Vo vzťahu k dopravnej infraštruktúre prechádzali mnohé hlavné trate a cesty cez nové hranice. Okolité štáty takto držali republiku v „šachu“, keďže mohli zakázať prejazd cez ich územie.

Pre Slovensko bolo zásadné najmä arbitrážne rozhodnutie vo Viedni z 2. novembra 1938. V dôsledku maďarského záboru prišiel štát najmä o úrodné poľnohospodárske oblasti na juhu, resp. na juhovýchode a celkovo o územie, na ktorom žilo takmer 880 000 obyvateľov. V rámci narušenia priemyselnej kapacity bola situácia horšia v prípade českých krajín, ktoré stratili priemyselne rozvinuté oblasti. Percentuálne úbytky závodov sa na Slovensku pohybovali výrazne pod celorepublikovým priemerom. Výsledkom bol mierny rast podielu Slovenska na priemyselnom potenciáli celého štátu na základe kritéria počtu pracovníkov.

Zoznam prameňov a literatúry (Sources)

Archívne pramene

Národní archiv v Prahe
- f. Zahraniční úřad Berlin

Slovenský národný archív v Bratislave
- f. Ministerstvo hospodárstva

Literatúra

GURŇÁK, Daniel. *Dejepisný atlas. Štáty v premenách storočí*. Modra : MAPA Slovakia Plus, 2006. 50 s. ISBN 80-89080-47-2
OLŠOVSKÝ, Rudolf et al. *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918 – 1945*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1963, 740 s.

²³ SNA v BA, f. MH, šk. 385, bez inv. č., č. dok. 157 951, Druhá informace o hospodářské struktuře ČSR, 9. nov. 1938, s. 1-2.

Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Růst, koncentrace a hustota obyvatelstva, pohlaví, věkové rozvrstvení, rodinný stav, státní příslušnost, národnost, náboženské vyznání. Praha : Státní úřad statistický, 1934. 205 s.

Slovenský priemysel roku 1938. Turčiansky sv. Martin : Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1939. 89 s.

Statistický zpravodaj, 1939, roč. I., č. 11-12, 32 s.

Statistický zpravodaj, 1939, roč. II., č. 1-2, 32 s.

ZEMKO, Milan et al. *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918 – 1945.* Bratislava : VEDA, 2012. 543 s. ISBN 978-80-224-1199-8